

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МЕНТАЛИТЕТ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ

Абдильдина Х.С.

*ф.ғ.к., философия кафедрасы
С. Сейфуллин атындағы ҚАТЗУ*

Астана қ.

Қазақстандық халықтың ортақ рухани құндылығы – егеменді саяси санасының қалыптасуы мен дамуының айқын көрсеткіштері және қоғамымыздың жалпыұлттық мүдделерге негізделген демократиялық базисін дамыту болып табылады. Тәуелсіздік алғаннан бері осы бағыттағы саясаттың іс-әрекеттеріне куәміз. Жалпы қазақстандық қоғамның демократиялануын жеделдету мақсатында соңғы жылдары саяси үдерістер жаңа, қарқынды серпіліс алуда.

Әрбір халық бір жағынан әлемдік-тарихи үдерістің бөлігі ретінде саналса, екінші жағынан өз ерекшелігімен қайталанбас құндылық. Н. Бердяев былай деп санаған: «...адам адамзат қауымына орыс, француз, неміс немесе ағылшын атауларына ие болған жәй адам ретінде емес, ұлттық ерекшелігі арқылы енеді. Адам болмыстың толық бір баспалдағын аттап өтіп кете алмайды, олай болса ол қайыршыланып, бос кеуде болып қалар еді. Ұлт жанды адам – жай адамға қарағанда жоғары, онда адамның тектік сипаты бар, тіпті сонымен бірге жеке-ұлттық белгілері де бар» [1]. Жалпы бұл жерде қазақстандық менталитет туралы айта отырып біз әрбір қоғамның мүшесінің бойында өзінің ұлтына тән құндылықтардың дұрыс қалыптасуын жағымды құбылыс деп санаймыз. Бұл қазақстандық менталитеттің қалыптасуына еш кедергі бола алмайды. Себебі, тарихи тәжірибеміз көрсеткендей, қазақстандық халықты құрайтын ұлттардың арасында жер мен көктей айырмашылықтар жоқ, керісінше бұл ұлттардың тағдырында, дүниетанымында ұқсастықтар байқалады.

Жеке бір ұлт адамзат қауымы құрамына қажеттілік ретінде енеді, онсыз қауымдық толық емес немесе тіпті зиян да шегуі мүмкін. Әрбір ұлт Бердяевтің ойынша, «күрделі иерархиялық баспалдақ, онда тарихи тағдырдың өткірлігі ерекше көрініс тапқан. Мұнда табиғи нақтылық тарихи нақтылыққа айналады» [1, 22 б]. Яғни қазақстандық менталитеттің қалыптасуына қатысты кездесетін айтарлықтай қарама-қайшылықтар кездеспейді деп айтуға болады.

Тарихи үдерістің субъектісі бола отырып, ұлт өз күшінің арқасында және өз құндылықтарына сай өз аумағында дамиды, нәтижесінде «адамзаттықтың жағымды нақты тұтастығына адам болмысының барлық сатысы кіреді, одан ештеңе алынбайды да, жоғалтылмайды да» [1, 23 б]. Адамзаттық тұтастық ұлттардың күрделі құрылымымен

түсіндіріледі, олардың әрқайсысы өзінің сапалы үлесін қосып отыруы қажет, соның нәтижесінде «космостық иерархиядағы бір тұлғалық құбылыс ретінде» [1, 24 б] ол тұтастық өмір сүруге қабілетті және тұрақты, бай әрі мықты бола алады. Тек қана жалпы адами мұрадан алып қана қоймай, оны техникалық жағынан да, құндылықтар жағынан да толықтырып отыру үшін еңбектену қажет.

Ұлттық ерекшелікті көрсетудің объективтендірілген түрі ретінде ұлттық мінез-құлықты жатқызуға болады. Ол ділдік ерекшеліктер мен әлеуметтік іс-әрекетте байқалатын сыртқы көрініс, бір ұлттық топтың екінші топтан айырмашылығы.

Ұлттық өзіндік сана мен ұлттық мінез-құлықтың негізінде өзіндік идентификацияның әлеуметтік-психологиялық механизмі жатыр. Ұлттық және этностық бірегейлік тұлғаның әлеуметтік нақтылықты меңгерудегі маңызды механизмдердің бірі, ол әртүрлі этностық топтар мен әлеуметтік байланыстардағы ұлттық мінез-құлықтың қалыптасуында күшті фактор ретінде тұлғалық пікірлер жүйесінің қалыптасуына негіз бола алады. Ұлттық және этностық бірегейлік бұқаралық іс-әрекет пен саяси іс-қимылдарда өте мықты катализатор ретінде қызмет етеді (әсіресе дағдарысты қоғамдарда).

Ұлттық және этностық жатқызу туған кезден бастап, ана тілінде сөйлеумен және адамның қоршаған ортасындағы мәдениетпен бірге жасасады, ал қоршаған ортадағы мәдениет өз кезегінде жалпыға бірдей тәртіп стандарттарын және тұлғаның өзіндік дамуына әсер етеді.

Этностық және ұлттық бірегейліктің (идентификацияның) тұрақтылығы адамның өзі туралы өзіндік түсінік пен басқалардың түсініктері арасындағы, әлеуметтік және жеке «Мен» арасындағы үйлесімді қарым-қатынасқа жету қабілетін қамтамасыз етеді. Алайда мұндай бейімделу динамикалық үрдіспен қалыптасады, себебі, адамдардың даму барысында олардың этникалық бірегейлігі үздіксіз өзгеріп тұратын сыртқы ортаның сынақтарына ұшырайды. Осыдан келіп, әлемдегі өз орны туралы, өз мақсаттары мен басқалармен қарым-қатынастары туралы белсенді түрде ой тую нормативті және психикалық-әлеуметтік дағдарыс мүмкіндігі туады.

Ұлттық мінез-құлық - өзіндік бірегейліктің өлшеуге келмейтін нәтижесі болып табылады, саналы сараптауға келе қоймайтын, ұлттық ерекшеліктің жеткен жемісі. «Мінез-құлық» категориясы мағынасының саналуандығы ұғымдық қиындық тудырады. «Мінез-құлық» ұғымы грек тілінен аударғанда айырғыш сипат, белгі, ерекшелік деген мағына береді. Кейбір деректерде мінез-құлықты «тұлғаның іс-әрекеті мен қарым-қатынасында соған тән іс-қимыл тәсілдерін қалыптастырып, көрінетін, тұрақты жеке ерекшеліктері жинағы» [2]. Енді бір жағдайларда ол тұлғаның қоршаған әлеуметтік ортамен қарым-қатынасынан, іс-әрекеті ерекшеліктерінен көрінетін өзіндік белгілерден

құрылған тұлғалық сандық. Мінез-құлық өз негізінде нақты тұрақты тұлғалық тәртіптің бағыттылығына жағдай жасайтын, әртүрлі салалардағы нақтылыққа байланысты адамның қажеттіліктерінің, сезімдерінің, мүдделерінің, идеалдарының, мақсаттарының үстемдігін көрсетеді.

Ұлттық мінез-құлық мәнін ашу көбіне ұлтты керемет әлеуметтік-этникалық қауымдастық ретінде, тарихтың толық субъектісі ретінде түсіндіруге байланысты. Өзімізге белгілі, ұлтты анықтауда екі кең таралған бағыты қалыптасқан: біреуі ұлтты этноспен жақындатса, екіншісі – мемлекетпен жақындатады.

Ұлтты зерттейтін тұжырымдамаларға тоқталсақ. М. Вебердің пікірінше, «қай жерде адамдар өздерінің бар екендігіне сенсе немесе қауымдастыққа жататындықтарын сезінсе және автономиялық мемлекетте өзін танытуға ұмтылса, ол жерде ұлт бар» [3]. Ұлттың өмір сүруін нақты бір адамдар тобы басқа топтардың алдында өздерінің тұтастық сезімін білдіргендігімен көрінеді. М. Вебердің ойынша бұл тұтастық сезімі толығымен субъективті емес, оның тамыры объективті факторларда жатыр, яғни, бір нәсілде, тілде, дінде, әдеттер мен саяси тәжірибелерде, бұлардың әрқайсысы ұлттық сезімді келтіреді. Веберлік тұжырымдамада қай жерде әртүрлі адамдарды байланыстыратын және оларды басқалардан айырып беретін бірнеше объективті факторлар болса, қай жерде осы фактор ортақ құндылықтар көзі ретінде саналып, сонымен бірге оларға қатысты тұтастық сезімін тудырса, қай жерде осы тұтастық автономды саяси институттарда өзінің көрінісін тапса, сол жерде ұлт қалыптасады деп санайды. М. Вебердің ойынша, адамдардың қауымдастығын ұлт деп санауға болады, егер ол өзіндік автономды мемлекетінде біріксе немесе бірігуге тілек білдірсе.

П. Сорокиннің пікірінше ұлттың өзіндік сипаты әлеуметтік, мәдени жүйе ретінде келесі факторлармен анықталады: 1) мағыналар, құндылықтар мен нормалар, оларды жүзеге асыру үшін жүйе жұмыс жасайды; 2) алдын ала жазылған және тыйым салынған реттегіштер, олар арқылы құндылықтар мен нормалар эмпирикалық әлемде объективті бола түседі; 3) жүйенің жұмыс жасауы үшін қажет материалды құралдар (мекемелер, қару-жарақтар, қорлар және т.б.). Кез келген жүйе, сонымен бірге ұлт та «оны құраушы элементтердің іс-әрекет фрагменттерін зерттеумен шектелмеу тиіс» [4, 178 б]. Біздің ойымызша, ұлт ерекше жүйе ретінде көптеген факторлардың нәтижесінде қалыптасады. Қазақстан территориясындағы халықтың қалыптасуына көз жіберетін болсақ, сонау көшпенділер де, қазақ ұлты да, қазақстандық халық та бір ғана этностан құрылған жоқ. Көшпенділерді де, қазақ ұлтын да, қазақстандық халықты құрайтындар да тілі, діні, мәдениеті әртүрлі болып келетін этностар. Мәселе бұл жерде әлеуметтік рухта болып отыр. Яғни, тұтас қауымдастыққа бірігу

үшін осы әртүрлілікті біріктіретін күш менталитеттің қалыптасуы, әйтпесе бұл жерде біріктіруші күш ретінде не ортақ мінез-құлықтың, не қоғамдық сананың, не ортақ дүниетанымның күші жете бермейді. Бұл элементтер менталитеттің құрамына біріге отырып қана іс-әрекет ете алады.

Сорокин ұлтты ерекше әлеуметтік жүйе ретінде санап, оның маңызды белгілерін көрсетеді. «Ұлт дегеніміз көпфункционалды, тұтас, жартылай жабық әлеуметтік-мәдени топ, және өзінің өмір сүріп жатқанын, бірлігін сезінеді. Бұл топ келесі индивидтерден тұрады, олар: 1) бір мемлекеттің азаматтары; 2) тілдері ортақ немесе ұқсас және осы индивидтар және олардың алдында өмір сүргендердің ортақ тарихынан туындаған ортақ мәдени жинақ; 3) өздері және ата-бабасы тұрған ортақ территория. Сонымен бірге, ұлт дегеніміз мемлекеттен және этникалық (тілдік) және таза территориялық топтардан өзгеше әлеуметтік жүйе» [4, 180 б]. Жалпы айтқанда, ол ұлт ұғымын этноспен де, мемлекетпен де байланыстырмай және этностан да, мемлекеттен де өзгеше жүйе ретінде дәлелдейді.

Басқа жағынан алғанда, ұлттың пайда болуы мен өмір сүруінде маңызды рөлді әлеуметтік қарым-қатынастар жүйесі де атқарған. Сондықтан біз тағыда бір тұжырымдаманы, Ренанды қарастырсақ. Хосе Ортега-и-Гассет атаған «Ренан формуласы»: «өткендегі ортақ абырой, қазіргі таңдағы ортақ ерік, жасаған ұлы ерлік істер туралы еске алу және болашаққа дайындық – міне ұлттың қалыптасуы үшін қажет жағдайлар... Артта – атақ-даңқ пен өкініш-мұң мұрасы, алдыда – іс-әрекеттердің ортақ бағдарламасы... Ұлт өмірі – күнделікті плебисцит» [5]. Бұл ойлар да жоғарыдағы ортақ менталитеттің қажеттілігін тағы да бір рет дәлелдеп отыр.

Қорытындыласақ, жеке адамның өткенін, бүгінін, ертеңін бөліп алу мүмкін болмағандықтан, бір халықтың құрайтын құрамдас бөліктердің де тарихын, бүгінгі жай-күйін, болашақ мақсатын бөліп қарау мүмкін емес. Сондықтан қоғамды алдыға жылжытатын күш ретінде қазақстандық менталитетті айтуға болады. Әрине, қазақстандық менталитет толығымен қалыптасып болды деп айту әлі ертерек, алайда, бұл құбылыс расында да институционалды қызмет ете алатын жүйе болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Бердяев Н.И. Мир объектов. Опыт философии одиночества и общения. Париж, 1931 // Цитаты из книги: Пути всех к мудрости / Н.И. Бердяев. – М., 1987. – 267 б.

2 Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ / И.Г. Дубов // Вопросы психологии. – 2018. – № 5. – 80 б.

3 Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер. – М.: Юрист, 1994. – 704 б.

4 Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М.: Политиздат, 1991. – 543 б.

5 Нысанбаев А.Н. Евразийский межконфессиональный диалог как фактор обеспечения континентальной безопасности и стабильности / А.Н. Нысанбаев // Казахстан и современный мир. – 2020.–№ 3(6).– 161 б.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ФАКТОР СТАБИЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАНА

Курманова С.Б.

к.ф.н., доцент кафедры философии

КАТИУ им. С. Сейфуллина

г. Астана

Термин «толерантность» имеет медицинское происхождение и означает невосприимчивость организма к антигену. Нарушение толерантности к собственным антигенам приводит к аутоиммунным заболеваниям [1, С. 89]. Впоследствии это слово «перекочевало» в социальную жизнь и приобрело значение, которое мы в него вкладываем. В социальном смысле толерантность – это свойство социального субъекта, признавать и уважать многомерность и многообразие человеческой культуры, отказ от сведения этого многообразия к единообразию и преобладанию какой-либо одной точки зрения. Толерантность допускает право представителя любой культуры на свободное выражение своих взглядов и реальное поведение в практической жизни при условии благожелательного отношения к культуре и поведению других людей [2, С.75]. Можно выделить такие разновидности толерантности как этнотолерантность, социальная толерантность и толерантность как черта личности. Мы остановимся на социальной толерантности, которая понимается как политическая и гражданская толерантность.

Стремление Казахстана обеспечить мирное соседство при взрывоопасной ситуации в геополитике, а также сохранить внутреннюю стабильность в обществе при наличии представителей различных национальностей и конфессий (как известно в Республике проживает более 120 национальностей), находит отражение в гибкой политике государства, и здесь главной доминантой выступает толерантность. На повестке дня развития Республики Казахстан является, прежде всего,